

skim matricama. Mnogi misle da te pojave imaju samo trenutačnu, površinsko – deklarativnu valjanost, da nemaju gotovo nikakav utjecaj na osnovni smjer kulturnih promjena. Istina je da sve današnje kulturne promjene nose pečat globalizma, ali je istina i to da te promjene ne bi značile ništa bez svoga odjeka (»transkripcije«) u šarolikom spletu kulturnih identiteta naroda, grupa, individualnih životnih stilova. Moglo bi se čak ustvrditi da se ubrzane kulturne promjene kakve poznaje modernost i zbivaju upravo zahvaljujući tom stalnom sudaranju globalnih kulturnih tendencija i izvornih kulturnih obilježja (Robertson). Zanimljivo je da i Eder, objašnjavajući taj problem, uzima u obzir dvije, premda posve drugačije formulirane varijable. Prva je varijabla kultura shvaćena kao proces učenja, a druga, pak, kultura kao specifična klasno-simbolička praksa. Kulturne su promjene rezultat ispreplitanja tih dviju varijabli. Za Giesena kulturne su promjene proces prilagodbe zatečenim i novostvo-renim uvjetima preživljavanja i razvoja. Na Zapadu je, recimo, iz te prilagodbe proizašla »temporalizacija poretka« kao oblik svijesti o napretku. Stoga je u modernoj kulturi tog tipa promjena postala »normalnim stanjem«, a pojmovi »napredak«, »razvoj«, »povijest«, »evolucija« zadobili su status »samorazumljivih kolektivnih singulara«. Dogodila se deteologizacija povijesti i dehistorizacija prirode. Na mjesto vječnoga boga dolazi objektivnost razuma, prirodno prava i zakona prirode. Pri svemu tome najvažniju je ulogu odigrala ekonomija. Na prijelazu u 19. stoljeće ona je tvorila funkcionalnu sferu koja je dala bitni tematski sadržaj cjelokupnoj socijalnoj teoriji. Znatno dio socijalne teorije 19. stoljeća sastojao se u analizi društva koja je koristila terminologiju i osnovne koncepte ekonomije. Izrazi »podjela rada« i »funkcionalna diferencijacija« postali su temeljnim strukturalnim konceptima socijalne teorije, a pojam na-

pretka uglavnom se svodi na rast ekonomske produktivnosti. Tako je orijentacija na ekonomske ciljeve počela prekrivati sva druga shvaćanja napretka. Porast razine produktivnosti istodobno obuhvaća individualni prosperitet i sreću, napredak znanosti te poimanje politike i prava. Eisenstadt prihvaća takva tumačenja, ali smatra da je došlo vrijeme za relativizaciju. On se zalaže za paradigmatičnu množvenost civilizacija (*the construction of Multiple Modern Civilizations*). Ta množvenost postoji i na nju su poslije drugog svjetskog rata upozorile raznovrsne nacionalne i socijalnorevolucionarne ideologije. One su znatno pridonijele afirmaciji razlika i potrebi za »priznavanjem drugoga«. No najveća kušnja izvaneuropskih civilizacija upravo je u tome da daju odgovor na probleme razvoja, kao što ga je u razdoblju modernosti dala zapadna kultura. Prema tome, sve se vrti oko tipa poimanja društvenih promjena. A to je mišljenje koje u svojoj uvodnoj studiji izriču i priređivači ovoga zbornika, Haferkamp i Smelser. Oni, naime, kažu da se dinamizam civilizacija i prilagodljivost kultura razlikuju upravo po tome kako se u njima poimaju društvene promjene i promjene općenito.

Rade Kalanj

The Hastings Center

HASTINGS CENTER REPORT

Kada život počinje, a kada završava? Tko ima pravo odlučivati o životu ili smrti? Što je »normalno«, a što »nenormalno«? Ta i slična pitanja ne pobuđuju samo znanstvenu medicinsku, biologijsku, fiziologijsku, patologijsku i sl. pozornost. Ona su temeljem kulturnog i vrijednosnog sustava civilizacije Zapada. Potraga za odgovorima na ta i brojna druga pita-

nja – koja ćemo ovdje tek djelomično prezentirati – dobila je svoju institucionalno–istraživačku formu koja se zove *Hastings Center. Scripta manent* te forme nazvana je *Hastings Center Report*.

Hastings Center (*Institute for Society, Ethics and the Life Sciences* – New York) osnovan je 1969. godine. Uz *Kennedy Institute* iz Georgetowna jedna je od najuglednijih ustanova u svijetu koje djeluju u području medicinske etike. Pod vodstvom filozofa Daniela Callahana (direktor), liječnika Willarda Gaylina (predsjednik) te uz sudjelovanje osoba poput Leona Kassa, Philipa F. Wagleya i Strachanna Donnellya, ova neprofitna i nestranačka organizacija, stvorena s ciljem da provodi istraživanja i edukaciju vezanu uz etička pitanja u medicini i znanostima o životu, već čitav niz godina publicira dvomjesečnik *Hastings Center Report*. Glavni urednik časopisa je Bette–Jane Crigger.

Konceptualno i tematski časopis funkcionira kao *switch on center*, s ulogom interdisciplinarnе obradbe svih etičkih dvojbi koje se pojavljuju kao posljedica genetičkih istraživanja te primjene novih tehnologija u medicinskoj praksi.

Krajem svake godine časopis objavljuje popis autora iz područja biotehnologije, medicine, filozofije, sociologije, psihologije, humane ekologije i prava te popis donatora koji su, zanimljivo je spomenuti, za 1993. godinu osigurali fond od 1.430.234 USD (što, otprilike, odgovara fondu kojim raspolaže i časopis *Socijalna ekologija*).

Postojanje takvog časopisa u našoj sredini, pa i u kontekstu Europe (pandan mu je donekle britanski *Journal of Medical Ethics*), teško je zamisliti zbog više razloga. Biomedicinski razlozi govore o zaostajanju razvoja medicinskih istraživanja, posebno u području dekodiranja genetskih mapa i genetskog inženjeringa, za razvojem u SAD–u. Kultura zdravlja i tzv. *health promotion* pokret predstavljaju idea-

lan kontekst za promoviranje individualističkih pristupa brizi za osobno zdravlje, koja se ne svodi na intervencije kurativno–patologijski orijentiranog zdravstvenog sustava. Kultura zdravlja i života svakako predstavlja bolji kontekst od kulture (i kulta) smrti koja dominira na našim prostorima, a individualizam protestantske provenijencije svakako se čini pogodnijim vrijednosnim okvirom od bilo koje vrste kolektivismu u kojem prava osobe ne predstavljaju protutežu pravu tribusa kolektiva ili zajednice. I konačno, sustav precedentnog anglosaksonskog prava otvoreniji je za tretiranje svakog pojedinačnog slučaja kao paradigmatškog nego što je to kontinentalna pravna tradicija kelse-novske provenijencije, koja dominira u Europi.

Svi ti faktori zajedno čine amalgam »čudne« kulture u kojoj je moguće izgubiti ili dobiti predsjedničke i parlamentarne izbore na pitanju prava na abortus ili eutanaziju, na pitanju kako organizirati zdravstveni sustav (to je, prema ispitivanjima javnog mnijenja, za birače na izborima 1992. godine bila druga najznačajnija tema koja je određivala njihov izbor), kako zaštititi prava homoseksualaca u državnim službama ili pravo na rad liječnika oboljelih od AIDS–a. Nije stoga čudno što se na popisu imena *Board of Directors* nalazi i ime gospodina Alberta Gorea Jr., kongresmena s najdužim popisom bioetičkih amandmana u proteklom mandatu Kongresa.

Pregled sadržaja ovog dvomjesečnika za 1993. godinu potvrđuje stajalište o tematskoj usmjerenosti te metodologijskoj i disciplinarnoj širini pristupa *Hastings Center Reporta*. Broj od siječnja/veljače uzet ćemo kao *case study* godišta. Prilikom prikaza sadržaja navodit ćemo originalne engleske termine, za koje još uvijek uglavnom nemamo adekvatne i općeprihvaćene prijevode.

U navedenom broju obrađuju se tri tematska područja:

- pravo na odluku u ime drugih (*Surrogate decision making*);
- pravo pacijenata na samoodređenje (*Patient Self-Determination Act*);
- sustav bioetičkog obrazovanja (*Bioethical Education*).

U prvom tematskom bloku istražuje se problem odabiranja osoba koje imaju pravo odlučivanja za osobe u stanju koje im onemogućuje donošenje odluka (traume, nesvjesna stanja, koma itd.). U radovima se obrađuju standardi za definiranje nemogućnosti (*incapacity*) pacijenata da sami odlučuju o postupcima kojima će biti podvrgnuti. Ti se standardi smještaju između dva pojma: pojma autonomije i pojma mogućnosti. Zatim se definiraju osobe koje mogu preuzeti odgovornost odlučivanja umjesto pacijenta (*surrogate decisionmakers*) — u rasponu od najužih članova obitelji preko bliskih osoba pa sve do sudski određenih staratelja. Poseban je problem donošenje odluka za djecu i novorođenčad koja su izložena opasnostima invazivnih intervencija koje mogu trajno ugroziti zdravlje ili izazvati patnju. Predlaže se uvođenje posebne kategorije zdravstvenog skrbnika (*health care guardian*) u slučajevima kada su civilna prava ili zdravstvene sposobnosti roditelja bitno smanjene. Čitav tematski blok organiziran je oko metodologijskog problema inovativnog karaktera: kako kliničku etiku pretvoriti u kliničku legislativu? Jedan od autora u ovom broju, J. Moreno, smatra da je taj proces mnogo teži od uobičajenih procesa legislacije, jer regulativa ne može biti ispred nastajuće znanstveno-tehnički determinirane prakse.

Istoj vrsti otvorenih pitanja pripada i problem prava pacijenta na samoodređenje: koliko će sve veće znanje pacijenata o medicinskim postupcima, o pravima u procesu liječenja te o odgovornostima liječnika za učinjene pogreške (*malpractice*) utjecati na kvalitetu zaštite i troškove liječenja?

Temat koji obrađuje bioetičku edukaciju opisuje nastajanje novih institucija, metoda i programa na području koje se širi brzinom orkanske pijavice i obuhvaća pacijente i liječnike, advokate i novinare, bolnice, fakultete, škole, medijske programe.

Nakon opisa povijesti bioetičke edukacije od Aristotela do danas, autori analiziraju tri problema: kako podučiti liječnike koji već prakticiraju, a nemaju nikakve izobrazbe u tom novonastalom području; kako podučiti članove etičkih komiteta, a kako kreatore zdravstvene politike?

Svaki broj, pa dakle i siječanjski, završava specifičnom *case study* o zdravstvenom i profesionalnom ponašanju liječnika te karakterističnim sudskim slučajem tematski povezanim s bioetičkim problemima. Odabrana tema ovoga broja jest: čuvanje i odavanje »liječničke tajne«. Analizira se sljedeća situacija: skupini liječnika obraćaju se pacijenti sa simuliranim teškim oboljenjima upisanim u genetski kod sedamnaestog kromosoma (rak dojke), a zatim se provjerava reakcija liječnika na ponude rodbine, osiguravajućih društava i »znatiželjnika« da odaju genetsku »tajnu«. Simulirane situacije i ispitivanja reakcija i ponašanja liječnika u tim situacijama vrše se uz zajamčeno čuvanje »sociološke tajne« — bez navođenja imena ispitnika.

Isti pristup prisutan je i u drugim brojevima, u kojima se obrađuju sljedeće teme: odluke vezane uz umiruće; etika i klinička istraživanja; medicina i ljudska prava; kultura liječenja i profesionalne obveze; kolaps moždane definicije smrti; *In loco parentis*; Što reći djeci oboljeloj od AIDS-a.

I metodologiju uređivanja nekoliko idućih brojeva mogli bismo opisati kao niz koncentričnih krugova koji se omataju oko najnovijih biotehnoloških otkrića ili tehnika liječenja i šire se preko uloge i prava pojedinaca sudjelovanja obitelji,

funkcije zdravstvenog sustava sve do artikulacije problema u zakonodavstvu. Kao primjer takva pristupa možemo navesti temat *Hastings Center Reporta* od rujna/listopada, u kojem se analizira položaj zakona o zabrani eutanazije (*assisted suicide*) u odnosu prema Ustavu SAD-a. Osvrnemo li se nepunih stotinu godina unatrag uočiti ćemo da su kriteriji početka i kraja života bili, izdvoje li se neznanstvene interpretacije – pomicanje novonastalog ploda u utrobi majke te prestanak disanja i rada srca umirućeg. Danas se registriranje početka života pomiče prema prvim tjednima života, kada se na elektroencefalografu registrira početak moždanih aktivnosti, ili još ranije, kad se registrira rad srca. Nije mali broj duša koje lutaju prostranstvima onoga svijeta jer su na njih, kao novorođenčad ili umiruće, primijenjeni kriteriji života i smrti koji sa stajališta današnjih spoznaja znanosti o moždanim funkcijama ili znanosti o životu djeluju kao da su dio programa kulturnih zabava.

Može se ustvrditi da je tematski okvir časopisa ucrtan između tankih granica života i smrti. Razvoj znanosti o životu doveo je do dubokih promjena, ne samo u standardima medicinske prakse i tehnikama ozdravljenja ljudi nego i u kulturnim standardima konstituiranim na osnovi vrijednosnih sustava koji dominiraju u pojedinim kulturama.

Danas, na kraju stoljeća atomske energije i na početku stoljeća humane genetike, sve što se nalazi između točaka koje određuju početak i kraj života izloženo je ubrzanim promjenama. Genetskim *screeningom* moguće je utvrditi zdravstvenu budućnost novorođenčeta i vršiti operacije na plodu čija se veličina mjeri centimetrima, sofisticiranim tehnikama moguće je na životu održavati umiruće za koje je izvjesno da nikad neće povratiti punu kvalitetu života. Treba li spriječiti brak dvoje mladih ljudi čija genetska kombina-

cija vodi stvaranju djeteta koje će sasvim sigurno bolovati od Huntingtonove, Alzheimerove ili Parkinsonove bolesti? Tko smije koristiti informacije iz genetske banke podataka, koje govore o tome da će netko oboljeti od teške bolesti u 35. godini života? Ili da će netko umrijeti najkasnije do 55. godine života? Treba li omogućiti vlasnicima životnih, zdravstvenih i invalidskih osiguranja te poslodavcima da dođu do takvih podataka? Može li netko dobiti otkaz jer njegov poslodavac zna da će, ako ovaj oboli na poslu, morati za nje ga desetljećima plaćati zdravstveno osiguranje i liječenje? Treba li u svim terapijskim situacijama poštivati pravilo informiranog pristanka (*informed consent*), koje omogućuje pacijentu da sâm donosi odluku o tome hoće li se podvrgnuti nekoj terapiji ili ne? Kada djeca mogu biti odnosno sudjelovati kao objekti medicinskih istraživanja? Treba li uvesti eutanaziju ili ne treba? Trebaju li liječnici prijaviti svoje kolege koji čine zdravstvenu štetu pacijentima (*malpractice*)?

To su samo neka od brojnih pitanja koja se nadaju u rasponu od života do smrti i od gena do civilizacije. Odgovori na njih obrađuju se u *Hastings Center Reportu* sa samo jednog stajališta: jesu li postupak koji namjeravamo poduzeti i procedura kojom ga provodimo etični; hoće li učinak naše intervencije biti u korist pacijenta i zajednice ili se pod krinkom medicinske pomoći kriju nesagledive zdravstvene, moralne i socijalne štete?

Interes znanstvenika, liječnika, pravnika, sociologa, ekologija za te »svemirski« daleke i za nas »bizarne« teme omogućio je i stvaranje časopisa poput *Hastings Center Reporta*. Čitajući ga, sudjelujemo – barem emocionalno i mentalno – u traženju odgovora na neke od značajnih etičkih dvojbi današnjice.

Stjepan Orešković